

Nr 418.

Av herr **Hjalmarson m. fl.**, om *framläggande för innevarande riksdags vårsession av en plan för övergången till en friare ekonomi efter ingången av år 1951.*

Allmän enighet torde råda om nödvändigheten för vårt land att stå i intim och nära ekonomisk förbindelse med omvärlden. Vår förmåga att hävda och förbättra vår ekonomiska, sociala och kulturella standard är avhängig av våra möjligheter att nå en ur vårt hushålls synpunkter givande ekonomisk kontakt med främmande marknader. Vi äro beroende av våra bytesmöjligheter.

All erfarenhet talar för att en fri ekonomi är en bunden överlägsen i förmågan till anpassning efter världsmarknadens behov och krav. Endast en fri ekonomi kan nå den därför behövliga mångsidigheten och smidigheten i produktions- och distributionssystemet. Endast under förutsättning att alla få arbeta under samma generella villkor kan den naturliga utveckling viktfullt hållas, som ger resultat i ett tekniskt och ekonomiskt konkurrenskraftigt näringsliv. Endast under denna förutsättning kan man undvika riskerna för att effektivitetshänsynen åsidosättes i konkurrensen om kapital, arbetskraft och andra för ekonomisk verksamhet nödvändiga faktorer. Endast då ha vi något så när hållbar grund för förhoppningar att verkligen kunna hålla tendensen till byråkratisering och överorganisation nere.

De första åren efter andra världskrigets slut kännetecknades framför allt av en internationell varuhunger och av otillräcklig leveranskapacitet i särskilt de av kriget berörda länderna. Detta skapade lätthet att sälja och en internationell mentalitet i vilken olika slags frihetsbegränsningar föreföllo naturliga och berättigade. I många länder övervann man emellertid förvånansvärt snabbt denna inställning, gav undan för undan de fria krafterna ökat spelrum och påbörjade den avpolitisering av näringslivet, som är den väsentliga innebörden i regleringssystemets gradvisa avveckling. Icke endast i länder med stora resurser som i USA utan även i andra har resultatet därav blivit en relativt snabb utveckling mot en naturlig balans, en friare atmosfär och en vilja till nya insatser, som är alldeles påtaglig.

Därmed ha också förutsättningar skapats för en friare internationell handel. Med ekonomiskt, politiskt och moraliskt stöd, främst av USA, hål-

la västra halvklotets länder på att övervinna hindren för ett fritt och förnuftigt ekonomiskt utbyte dem emellan.

Det har konstaterats, att relationen mellan export- och importpriser ur svensk synpunkt på senare tid allvarligt försämrats. Blir denna situation bestående eller förvärrad, måste den motverkas genom en över hela fältet verkande rationaliseringsansträngning, vilket är enda sättet att i möjligaste mån motverka dess konsekvenser för den svenska standarden.

Alla observationer äro därvidlag samstämmiga, att man funnit ett växande köparmotstånd karakteristiskt för världsmarknaden. Alla varor vinna icke längre avsättning. Säljaren får vara beredd att diskutera priser med helt andra utgångspunkter än bara för några år sedan. Köparna finna sig icke längre i att godtaga varor, vilkas kvalitet och typ icke egentligen passa dem. Konkurrensen om marknaden ökar och kan beräknas fortsätta att öka. Nya, rationella företag växa upp. Tekniska nyheter vinna snabb spridning. Krigshärjade områden ha vaknat till ekonomisk aktivitet. Väst-Tyskland kommer säkerligen inom en snar framtid att få ökade möjligheter att söka sig ut på marknaden. Industrialiseringsprocessen fortgår med ökat tempo i flera tidigare outvecklade områden. Den under kriget av strategiska skäl även till utomeuropeiska länder lokaliserade krigsindustrien övergår till fredsmässiga tillverkningar.

Sverige måste göra sig berett att möta den andra fasen i världens efterkrigsekonomi — den som synbarligen kommer att kännetecknas av hårdnande konkurrens, av krav på differentiering och anpassning efter marknaden, av en ständigt pågående rationalisering i syfte att öka den mänskliga arbetsinsatsens avkastning, den som på nytt måste aktualisera den personliga insatsens nödvändighet.

Det är vår fasta förvisning, att vårt land endast om dess medborgare beredas väsentligt ökad ekonomisk rörelsefrihet får sin fulla förmåga att hävda sig i en sålunda beskaffad värld. Vi grunda denna förvisning på erfarenheter från den epok, då Sverige från ett eftersatt agrarland utvecklade sig till en modern industrimakt, på erfarenheter från de senaste årens »planhushållning» med dess tvära kastningar i den ekonomiska politiken och på iakttagelser, gjorda under senaste år i de europeiska länder, där man genom att tillåta en friare hushållning gjort beaktansvärda framsteg.

I väsentliga avseenden är svensk ekonomisk politik låst för hela kalenderåret 1950. Det sätt på vilket regeringen valde att möta devalveringens synliga följder för den inre ekonomien medförde icke endast subventionsutgifter av väldig omfattning utan även nödvändigheten att inrikta den ekonomiska politiken med ett bestämt levnadskostnadsindex som enda riktpunkt. Därmed förskjuts den tidpunkt vid vilken man måste inrätta sig efter devalveringens klarläggande av de verkliga kostnaderna för oli-

ka varor och tjänster. Bundenheten under år 1950 har sedan ytterligare accentuerats i den av arbetsmarknadens huvudorganisationer träffade överenskommelsen om fortsatt lönestopp under innevarande år.

Redan då vi togo ställning till förslagen om de med devalveringen motiverade statssubventionerna framhöllo vi, att kalenderåret 1950 måste betraktas som ett övergångsår, under vilket man borde förbereda övergången till en friare ekonomi, att denna anpassning efter det verkliga läget, som med ingången av år 1951 borde påbörjas, måste bli så mjuk och lugn som möjligt och att utgångspunkterna måste vara att medel för fortsatta subventioneringar av då föreslagen art icke borde vara behövliga efter 1951 års ingång. Vi framhöllo att man borde söka undvika riskerna för plötsliga krissituationer, vilka kunde skapa krav på nya valutanedskrivningar och medföra att övergången till ett friare ekonomiskt system kunde skjutas mot en oviss framtid. Särskild hänsyn borde tas till de omständigheter som kunde väntas föreligga på senhösten 1950, då löneförhandlingar i vanlig ordning väntas komma till stånd.

Vi föreslog i detta sammanhang att riksdagen måtte av Kungl. Maj:t begära en plan för övergången till den friare ekonomien. Därmed avsågo vi att ge riksdagen vederbörligt medinflytande över en central fråga och undvika att folkrepresentationen först i efterhand finge tillfälle att framlägga sin mening. Vi ansågo det angeläget att det allmännas avsikter i detta avseende skulle i sina huvuddrag vara deklarerade innan arbetsmarknadens olika parter fixerade sin ställning och framhöllo att den offentliga diskussionen skulle vinna i klarhet genom en sådan deklaration.

Angelägenheten av en plan av detta slag har sedan vi därom framställde förslag endast ökat. Det statsfinansiella läget sådant det avspeglas i rikstatsförslaget för budgetåret 1950/51 inskräpper nödvändigheten att snarast möjligt komma ifrån de stora subventionsutgifterna. Nationalbudgetberedningens prognos ger å ena sidan grund för förhoppningar om en rikligare varuförsörjning under kommande år, å andra sidan påminner den om det motsägelsefulla i det ekonomiska läget där deflationistiska tendenser bryta sig mot mera inflationistiska. Sverige har biträtt internationella överenskommelser om en s. k. liberalisering av vissa områden av utrikeshandeln, vilka förr eller senare måste framtvinga följdåtgärder i form av lättande av inre regleringar. Vårt dollarproblem är olöst. Vi måste bereda oss på att i en närliggande framtid lösa detta — utan det stöd amerikanska krediter av olika slag bildat. Dollarproblemet är icke endast ett allmänt europeiskt problem utan också ett specifikt svenskt. Detta medför att vi icke kunna begränsa oss till att avvakta den tid, då pundet eventuellt göres konvertibelt. Vi måste göra egna ansträngningar.

Den svenska produktionen har ökat med ungefär 50 procent sedan förkrigstiden. Exporten till USA, som tidigare utgjorde 10 procent av total-

exporten, har nu sjunkit till 5 procent. I volym räknat har exporten först under 1949 nått upp till förkrigstidens. Importvolymen låg 1949 cirka 5 procent under förkrignivån.

Varpå beror det nu att produktionen ökat men att totalexporten ökat mindre och att exporten till USA minskat? Förklaringen är säkerligen

1) att vi själva konsumera mer än tidigare,

2) att priserna i mjukvalutaländer ofta äro eller varit högre än i USA och att exportörerna därför haft en fördel av att sända varor dit i stället för till hårdvalutaländer, och

3) att produktionsökningen väsentligen fallit på varor, som vi ej kunna exportera till USA och att vi icke producerat tillräckligt mycket av sådana varor till sådana priser för leverans inom kort tid som USA varit villigt att inköpa.

Efter devalveringen ligger prisfrågan väsentligt bättre till. Nu kommer det an på om och i vilken utsträckning vi kunna öka produktionen av varor, som kunna finna avsättning på hårdvalutaländer. Det gäller därvid naturligtvis främst att kunna erbjuda tillräckliga kvantiteter av våra traditionella exportvaror — massa, tidningspapper, järnmalm, stål och järnsvamp — till konkurrenskraftiga priser och med tillräckligt korta leveranstider. Detta förutsätter gynnsammast möjliga produktionsbetingelser. Därutöver torde det emellertid bliva angeläget att vårt näringsliv får tillfälle erbjuda hårdvalutaköpare, då främst de amerikanska importörerna, en mångsidigare kollektion varor, anpassade efter smak och fordringar i det betydande avnämarmråde USA är. Icke sällan kan det därvid vara fråga om förhållandevis stora leveranser av en speciell artikel, vilken måhända ur svensk synpunkt är en liten artikel. Detta förutsätter å sin sida en betydligt större investeringsfrihet än den som för närvarande står till buds.

Om priserna i mjukvalutaländerna skulle komma att ligga över priserna i hårdvalutaländerna kan det bli nödvändigt att efter t. ex. Hollands mönster införa vissa incitament för exporten till bl. a. Nordamerika för att åstadkomma en överflyttning av exporten från mjukvaluta- till hårdvalutaländer. I Holland få exportörerna själva behålla 10 procent av dollarvalutan.

Slutligen måste vår egen förbrukning minskas av de varor, som vi kunna exportera till hårdvalutaländerna. I samma mån som sparandet ökas, minskar konsumtionen. Sparandet innebär ju ett uppskjutet ianspråktagande av varor för konsumtion. Ett ökat sparande kan endast erhållas om det finns tilltro till penningvärdet, d. v. s. om allmänheten är övertygad om att priserna på längre sikt i stort sett bli oförändrade eller komma att sjunka. Det rör sig därvid mera om den allmänna tendensen än om tillfälliga fluktuationer. Ur denna synpunkt utgör den dolda prisstegring vi

i vårt land otvivelaktigt ha bland annat som ett resultat av importreglering, byggnadsreglering, subventioner och fastlåsta löner ett orosmoment av väsentlig psykologisk betydelse.

Självfallet kan man endast successivt komma ifrån denna dolda prisstegring. Man får vara beredd att även av sociala hänsyn under en övergångstid motverka möjligen uppkommande förhållandevis häftiga svängningar, men målet måste vara en fri prisbildning och att konsumenterna av olika varor direkt och icke endast indirekt — via subventioner — få betala varornas priser. Endast så kan man undvika en övernormal efterfrågan och behovet av direkta begränsningar i rätten för konsumenten att med sin inkomst efterfråga de varor han verkligen önskar. I en utveckling mot rikligare varuförsörjning äro riskerna för en allmän prisstegring förhållandevis obefintliga. I en sådan åstadkommer den fria prisbildningen icke — om icke det allmänna skapar konstlad köpkraft — en allmän prisstegring utan endast en anpassning av varornas inbördes priser, vilken i och för sig är både nödvändig och önskvärd. Den innebär ju endast en nödvändig anpassning till de relativa produktionskostnaderna.

Av det ovan anförda torde framgå att vi anse en avveckling av priskontrollsystemet vara en förutsättning för en fri ekonomi. Vi vilja i detta sammanhang framhålla att priskontroll icke är något lämpligt medel mot monopol och karteller. Att samhällsskadlig monopolism måste motverkas är uppenbart. Återställd friare konkurrens är därvid det effektivaste medel. Därutöver anse vi att näringslivet självt kan skapa opinion mot dessa företeelser och att genom självverksamhet medverka till deras avlägsnande. Skulle det trots detta och trots gällande bestämmelser om monopolövervakning verkligen kunna visas att missbruk av den ekonomiska friheten föreligger, får man vara beredd att tillgripa ytterligare medel, dock blott sådana som ge garantier för en saklig bedömning av frågorna och icke kunna utvecklas till allmän övervakning och kontroll av näringslivet i nya former.

Jämvikt mellan sparande och investeringar måste nås utan direkt statlig reglering av den enskilda investeringsverksamheten. Denna skapar behov av ytterligare regleringar och ersätter konsumenternas inflytande över produktionens inriktning med politiska avgöranden. Den medför också ineffektivitet i användningen av tillgängliga resurser, binder utvecklingen och är ett hinder, särskilt för den för hela näringslivet så utomordentligt viktiga nyföretagsamheten. Därigenom kan den också vara en orsak till att småföretagsamheten, som för vårt land fyller så väsentliga uppgifter, icke får den omfattning och förgrening den eljest — på grund av naturlig växtkraft — skulle få.

En avveckling av den direkta investeringskontrollen förutsätter aktiv penningpolitik. Viktigt är därvid att tillse, att penningmarknaden i nu-

varande konjunkturläge hålles knapp för att därigenom söka förhindra prisstegringar, alltför stora investeringar och onödig lagerhållning. Konsekvensen av en aktiv penningpolitik är en rörlig ränta. Det är möjligt att den för nuvarande situation nödvändiga penningpolitiken komme att medföra en viss åtstramning i ränteavseende. Alla tecken tyda emellertid på att det endast kan bli frågan om en mycket måttlig justering uppåt av ränteläget och att även en sådan skulle få betydande gynnsamma verkningar. Det förtjänar även framhållas, att den rörliga räntan icke endast — som man ofta föreställer sig — betyder att räntan kan stiga utan även att den kan sjunka. Efter någon tid kan — via något höjda räntor på obundna in-teckningslån och på lån i hus, som hädanefter bli färdiga — en rörlig ränta just nu leda till en mindre justering av hyrorna. Dels saknar man emellertid varje grund att göra sig överdrivna föreställningar om denna hyresjusterings omfattning, dels kommer den att bidra till den sanering av hyresmarknaden, av vilken vi äro i trängande behov. I viss grad kommer den också att verka utjämnande mellan de två hyresnivåer vi för närvarande ha. Detta system med dubbla nivåer är icke önskvärt, särskilt som speciellt de unga familjerna ofta tvingas erlagga hyra efter den högre nivån.

Riksbanken skall naturligtvis fortfarande utöva sitt reglerande inflytande på marknaden, men obligationsköp i den omfattning, som förekom under 1947/48 få icke ifrågakomma. I den mån staten behöver låna upp pengar bör denna kreditgivning lämnas av marknaden. Riksbanken bör endast i undantagsfall och helst endast för tiden till nästa skattetermin lämna riksgäldskontoret tillfälliga försträckningar.

Till frågan om avvecklingen av subventionerna — vilka ju äro avsedda att lösa övergående och tillfälliga svårigheter närmast under 1950 — återkomma vi i samband med den väntade propositionen om anslag för subventionsändamål under första hälften av budgetåret 1950/51. Här vilja vi endast stryka under nödvändigheten av att en ingående redogörelse lämnas riksdagen för storleken av samtliga subventioner, både de som redovisas i budgeten, de som återfinnas i någon specialbudget och de vilka, liksom de av devalveringen föranledda tobakssubventionerna, försvinna i något monopolbolags räkenskaper.

Möjligheterna att successivt öka den ekonomiska rörelsefriheten i samhället äro även beroende av den statsfinansiella politiken och av skattepolitiken. Det kan numera anses klarlagt att icke endast hård återhållsamhet med nya eller ökade statsutgifter är nödvändig. Man måste även vara beredd att skära ned nu utgående anslag, där detta kan ske utan risk för rikets säkerhet. Socialpolitiken bör kunna rationaliseras och därigenom vissa besparingar nås med bibehållen social standard. Även subventioner, som mera fått karaktären av »ordinarie», böra successivt avvecklas och den

statliga förvaltningsapparaten förenklas och begränsas. På detta sätt vunna besparingar böra utnyttjas för lättnader i den direkta beskattningen av sådan art att arbetsvilja, sparvilja och initiativlust främjas.

Redan träffade internationella överenskommelser om utrikeshandelns frigörande böra i möjligaste mån utbyggas. Sverige bör för sin del medverka till att systemet med bilaterala avtal småningom avvecklas. Man bör också vara beredd att låta lättnader i den internationella utrikeshandelssituationen följas av en inom landet vidgad rörelsefrihet på utrikeshandelns område. Exporten bör frigöras. Undersökningar böra göras snarast om möjligheterna att steg för steg avveckla valutareglerna. Importregleringen bör successivt avvecklas allt eftersom möjligheterna härför uppkomma.

Målet måste vara en fri lönebildning, där arbetsmarknadens organisationer få tillfälle att fritt mötas och nå ekonomiskt motiverade uppgörelser. Under en viss övergångstid torde dock en försiktig inställning till problemet vara nödvändig inom organisationerna. Vikten av att dessa fortsätta med en politik till penningvärdets skydd är minst lika stor efter som före devalveringen. För att organisationerna skola förstå vikten av ett försiktigt uppträdande och för att få dem att ta hänsyn till de verkliga mer än till de skenbara och kortsiktiga fördelarna, kräves emellertid, att hela läget med alla dess risker men också med dess möjligheter klart framläggas. Det förtjänar framhållas att vi härmed icke hävdar behovet av fortsatt lönestopp men däremot av återhållsamhet vid kravet på inkomstförbättringar från alla gruppers sida.

Sammanfattande kan sägas att det gäller att på nytt giva de generellt verkande, mera automatiska ekonomiska faktorerna deras verkningsförmåga åter. Dessa faktorer fylla uppgifter i det ekonomiska livet som måste fyllas. För en kort tid kan man delvis ersätta dem med direkta ingripanden men icke utan risker. Ju längre man avlägsnar sig från den tidpunkt då de automatiska medlen fingo verka, desto osäkrare är den grund man har för de bedömningar, som måste föregå de direkta ingripandena.

Den oftast anförda invändningen mot ett friare, ekonomiskt system är att detta icke skulle vara förenligt med den höga och jämna sysselsättning om vars ekonomiska värde och sociala nödvändighet inga delade meningar råda. En påtaglig begreppsförvirring gör sig icke sällan i denna argumentation gällande. Man skiljer icke alltid på de risker för sysselsättningshöjden, som genomgripande internationella kriser kunna skapa och de som ha mera begränsade orsaker.

I den mån över huvud taget garantier mot följderna av internationella kriser kunna skapas äro möjligheterna därtill i den moderna frihetsekonomin minst lika stora som i den mera bundna ekonomin. I båda fallen kommer det ytterst an på näringslivets och hela samhällets motståndskraft. Att denna skulle vara mindre i en fri ekonomi lär icke kunna visas. Vad

riskerna, betingade av mera avgränsade omständigheter, angå tala inga skäl för någon överlägsenhet hos den bundna ekonomien. I själva verket äro de motmedel mot själva arbetslöshetsriskerna om vilka diskussionen rört sig påfallande likartade i den fria och den bundna ekonomien. Om man bortser från de socialpolitiska åtgärder, som äro avsedda att möta arbetslöshetens följder för den enskilde och om vilka delade meningar ej heller råda, kunna de summeras under följande rubriker: Starkast möjliga motståndskraft hos företaget, gynnad av en skattepolitik, som gör det möjligt att bygga upp reserver; varselsystem i huvudsaklig överensstämmelse med därom träffade överenskommelser mellan arbetsmarknadens parter; samarbete mellan företag och myndigheter bl. a. för överflyttning och omskolning av ledigbliven arbetskraft; aktiv konjunkturpolitik. Så långt kan man komma i en fri ekonomi och längre lär man ej heller komma i en bunden.

Under återopande av vad vi ovan anfört hemställa vi,

att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla att under innevarande vårsession få sig förelagd en plan för övergången till en friare ekonomi efter ingången av år 1951.

Stockholm den 26 januari 1950.

Jarl Hjalmarson.

Martin Skoglund.

E. Birke.

Folke Kyling.

Erik Hagberg.

Ernst V. Staxäng.

T. G. von Seth.

Elis Håstad.